

Україно-польське протистояння на території Острозчини під час Другої світової війни

Правда, яку сьогодні визнає і польська, і українська сторона, полягає в тому, що в липні 1943 року на Волині почався кривавий міжетнічний конфлікт. У сутички польських та українських повстанців було втягнуто цивільне населення сіл, у яких базувалися ті й інші повстанські загони, а також саме цивільне населення з «загонів самооборони».

І вояки УПА, і польської Армії Крайової брали участь як у захисті «своїх» сіл, так і в нападах на ворогуючі, хоча були й загони, що самоусувалися від сутичок. Усе це супроводжувалося убивствами не лише озброєних ворогів, а й цивільних з обох сторін.

Звичайно, українці можуть згадати, що трагедія відбувалася на споконвічних українських землях Волині, щодо яких польські організації прямо заявляли про намір після війни приєднати їх до Польщі. Крім того, німці на Волині ставили на поляків, діючи за принципом «розділяй і володарюй», із 1943 року формували з них поліцію, яку самі поляки розглядали як засіб приєднання Волині.

Ще у міжвоєнний період на Волинь почали масово завозити польських «осадників» – колоністів, серед них солдатів у відставці, офіцерів польської армії, які відзначилися в польсько-українській та радянсько-польській війнах, цивільних добровольців-переселенців з числа поляків, яким польська влада безкоштовно роздавала землі, всіляко підкреслюючи вищість колоністів над місцевим населенням.

Відносини між польською владою і українськими підприємцями вибудовувалися на основі польської державної політики, яка була спрямована на асиміляцію українського населення і закріплення на території Волині своєї влади. Здійснення цих планів передбачало досягнення домінування польського елемента в усіх галузях господарства. Все, що перешкоджало цим планам, оголошувалось ворожим державі із відповідними наслідками. Державна політика була спрямована на перетворення «східних кресів» на сировинний придаток, шляхом штучного гальмування їхнього промислового розвитку.

Була встановлена спеціальна система залізничних тарифів: завищені тарифи на ввезення сировини в Польщу і занижені на вивіз готової продукції з неї. Це знижувало рентабельність місцевих підприємств і посилювало конкурентні позиції готової продукції з Польщі на

Волинь, що робило промислове виробництво на українських землях неконкурентоспроможним. [Сливка Ю. Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської і української буржуазії (1920-1939). – К., 1985. – 250 с.]

За українську Волинь у роки Другої світової війни билися росіяни, поляки і німці. Право Польщі на Західну Україну і зараз люб'язно обстоюють проросійські організації в Україні. «Польська Україна, що тягнеться від Карпат до Полтави, була заселена в XVII столітті, і там зовсім інші традиції, ніж у Російській Україні», – пише Ангеліна Дем'янюк, яка висвітлювала тему виставки «Волинська різня...» на сайті «Одна Родина». Пропонується раціональним здійснити, якщо не розлучення за прикладом Чехословаччини, то хоча б вибудувати конфедерацію чи для початку федерацію.

Професор Павел Вечеркович у часописі «Wprost» за 31 серпня 2008 року називає Волинські події «польсько-українською громадянською війною», яку використовували у своїх інтересах як Москва, так і німці. Професор, до речі, стверджує, що спеціальні загони червоних партизанів представлялися як українські підрозділи, коли виступали проти поляків, або, навпаки, маскувалися під самооборону чи Армію Крайову, коли чинили «умиротворення» українських сіл.

Якщо ж звернутися до історії, ми можемо прослідкувати низку подій, які передували подіям на Волині в 1943 році.

26 січня 1934 року в Берліні було підписано «Декларацію про невикористання сили між Польщею та Німеччиною». У розмові з міністром закордонних справ Німеччини Ріббентропом міністр закордонних справ Польщі Юзеф Бек заявив, що його країна претендує на частину українських земель, зокрема на вихід до Чорного моря. Фундамент під майбутнє польсько-українське взаємознищення закладав генерал Владислав Сікорський – прем'єр польського емігрантського уряду в Лондоні у вересні-жовтні 1941 року під час переговорів із Молотовим. Керована лондонським урядом Сікорського Армія Крайова, вступивши на Волині в порозуміння з німецькою окупаційною адміністрацією, регулярно провадила антиукраїнські спецоперації, готуючись до встановлення контролю над західноукраїнськими територіями.

Надії на допомогу німців у відновленні самостійності України не виправдалися. Тому в 1942 році ОУН дає наказ українській поліції, яка підтримувала порядок на окупованій території, перейти на нелегальне становище у ліс до повстанців.

В тому числі рівненський полк ім. Холодного Яру під командуванням Леоніда Ступницького (псевдо „Гончаренко”) теж перейшов у підпілля. Самого командира було призначено шефом Генерального Штабу УПА

„Північ”¹. Після переходу українців з поліційних відділів до лісу їх місце зайняли поляки. На відміну від українців, які з повагою ставилися до місцевого населення і підтримували порядок, поляки розпочали грабунки та вбивства. Це призвело до конфлікту, який зараз називають Волинською трагедією.

За часів німецької окупації ліси і сільські території повністю контролювалися повстанськими загонами. В містах хазайнували німці та поляки.

Курінний УПА Макс Скорупський, описуючи стан українців на квітень місяць 1943 року, пише: «Деякі польські села дістали від німців зброю для поборювання українських партизанів. Найближче положене від лісу польське село Кути (Шумського району) тероризує довколишнє наше населення. На всі ці вістки хлопці затискають кулаки і чекають наказу командира, певні, що вони тепер за все і всім відплатять, що караюча рука українського потоптаного народу, як месники за народні кривди... Загроза з боку поляків, які дістали від німців зброю проти нас, змусила домовитись виконати спільну атаку на Кути». [Скорупський М. Туди де бій за волю. (Спогади курінного УПА Максима Скорупського – Макса). – К., – 1992. – С. 351].

Із 7 червня 1943 року почався генеральний наступ німецьких та польських поліційних сил на загони УПА. Як нацисти, так і червоні налаштовували поляків і українців одне проти одного. Для червоних союз АК і УПА був небажаним. Гауляйтер України Еріх Кох заявляв, що буде втішений, коли «при зустрічі українець уб'є поляка, а поляк – українця». Німецька адміністрація на Волині була сформована з поляків, і вони також скеровували гнів окупантів проти українського населення.

В. Сікорський доручив Армії Крайовій «розчистити політичне поле» на Волині, усунувши з нього український етнічний і військово-політичний фактор. Характерно, що коли розгорілась взаємна українсько-польська різанина, і митрополит УГКЦ Андрей Шептицький, щоб зупинити трагедію, закликав свого колегу польського єпископа Твардовського спільно звернутись до мирян із закликом «Не убий!», той відмовився. І владика Андрей самостійно видав таку листівку до вірних УГКЦ. Провід ОУН звертався до польського уряду в екзилі (у Лондоні) з пропозицією сісти за стіл переговорів і припинити різанину. Але відповідь була однозначною: Волинь має бути польською. На час звільнення від німців на цій території мали б кількісно переважати поляки. У разі плебісциту

---

¹Леонід Ступницький в період між 1-ю і 2-ю світовими війнами проживав в Острозі. У 1939 році його сім'ю репресовано. Самого генерал-хорунжого в 1947 році вбито під час бою з більшовиками. Похований в селі Дермань.

вони висловилися б за приналежність цієї території до Польської держави. (Корінний народ на Волині – українці. За польськими переписами, поляків там налічувалося максимум 15-16 відсотків).

Щоб краще зрозуміти причини україно-польського протистояння, пропоную прочитати «Заклик Головної команди Української повстанської армії до українців», виданий ще в червні 1943 р.

УКРАЇНЦІ!

Німецька жандармерія, озброївши поляків та одягнувши їх в німецькі однострої, обступила вдосвіта 29 травня цього року Дермань, Залужа на Здолбунівщині. Добре знаючи, що це означає, населення, коли побачило, що німці оточили село, почало втікати до лісу. І хоч жандармерія стріляла по втікаючих, більшість мешканців Залужа втекла з села.

Тоді німецький офіцер, зібравши людей, які залишилися в селі, став закликати, щоб всі мешканці Залужа повернули додому, бо, мовляв, німецька влада переконалася, що в селі нема нікого озброєного, та ще на німців не упав ні один стріл – отже, нема чого боятися, селянам не станеться нічого злого.

Дехто з селян легкодушно повірив запевненням німецького офіцера і повернув з лісу додому.

Другого дня поляки, під проводом німців, щільно обступили село, почали мордувати людей, грабувати дорібок, палити хати, чоловіків, які намагалися втікати, стріляли, жінок забивали прикладами та кололи багнетами, дітям розбивали голови, або живих кидали в огонь.

З мешканців села залишилися в живих тільки ті, які втекли були до лісу, хати, хліви, клуні – попалені, речі пограбовані, худоба забрана. На місці, де стояло Залуже, залишилися тільки руїни та згарища. Між помордованими розпізнано вже сто трупів.

УКРАЇНЦІ!

Не легковаженням, а злочином, злочином супроти свого народу та майбутньої його держави треба назвати те, що дехто з вас вірив в запевнення німецького офіцера! Так кожне слово німецького загарбника, від найвищого державного достойника до звичайного жандармського посіпаки – це підступ і брехня! А кожний німецький офіцер – це розбійник і злодій!

Чи мало вам ще тих відомих з щоденного життя прикладів, прославленого вже німецького крутіїства, ошуканства, злочинного підступу, підлої брехні та звичайного бандитства? Так нехай кров невинних жертв, кров українських селян, замордованих німцями й поляками в Дермані-Залужі, стане вам тією осторогою, щоби не йняли віри ні одному слову, ніякій обіцянці переченню німецького загарбника!

Ті ж нечисленні з-поміж українців, які ще сьогодні дають своє ім'я, свій підпис під німецьке запевнення, нехай краще вже тепер, як Юда, повісяться на сухій гілляці, щоб їхньою смердючою кров'ю не плямили собі рук вірні сини українського народу!

УКРАЇНЦІ!

У мордуванні і катуванні німцями українського населення беруть масову участь поляки.

Не маючи ніяких ворожих замірів супроти польського народу та бажаючи ї йому здобути для себе Самостійну Національну Державу на своїй етнографічній території, ми мусимо, ствердити, що поляки, які замешкують в незначній меншості, [в] українських землях, зокрема на Волині та в Поліссі, ведуть злочинну протиукраїнську роботу.

Нехай знають про це всі, що лісові польські села й колонії є осередками й базами большевицької партизанки, яка ще діє на наших землях. Шлях пересування відділів большевицької партизанки з півночі на південь веде, за здобутими нами документами штабу большевицької партизанки, виключно через польські села Сареницини, Костопільцини, Рівеницини та Здолбунівцини. Поляки по селах України є на службі імперіялізму большевицької Москви, зверненого в першу чергу проти Українського народу!

Поляки ж, осілі по містах України, забувши про свою честь і долю свого народу під німецьким чоботом, вислугуються тому ж таки німецькому загарбникові. Вони чи то як так звані фольксдойчі спершу чи то тепер як добровольці – німецькі жандарми, поліцисти, або й просто як учасники німецьких розбійницько-грабіжницьких виправ по українських селах, пішли на службу імперіялізмові гітлерівської Німеччини і знову у боротьбу проти українського народу.

Тому, якщо на українських землях вибухне нова Гайдамаччина чи Коліївщина, то відповідальність за неї спадає цілковито й виключно на ті круги, що завели польську визвольну політику в протиукраїнський табір московського та німецького імперіялізмів, і діють сьогодні на українській території як прислужники Москви й Берліна проти українського народу!

Але нехай не забувають прислужники Москви й Берліна, що український народ уміє дати відплату! І тільки так, осторогу відплати треба пояснювати собі той факт, що чотири дні, як після знищення поляками Задужа, пішла з димом польська колонія Гурби – осідок большевицької партизанки в місцевих лісах...

Постій, червень 1943 р. ГОЛОВНА КОМАНДА УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНЧОЇ АРМІЇ

(ЦДАВО України. – Ф. 3967. – Оп.1. – Спр. 46. – Арк. 337 і зв. Копія).

Польська поліція, без сумніву, брала участь у численних винищувальних акціях в українських селах, здобуваючи собі тим недобру славу серед українців. Про це свідчать багато спогадів із того періоду. У каральних акціях найчастіше брав участь 202-ий шуцманшафтбатальйон. Один із поліціантів так описував діяльність загону: “Село Підлужне оточене і спалене, мешканців розстріляно. Злазне спалене дощенту. (...) Нападаємо раптово з лісу і робимо ґрунтовні чистки (...). У кожному селі насамперед спалюємо млини і церкви, отож невдовзі на засягу кільканадцяти кілометрів уже немає жодного млина, жодної церкви, жодного попа. Так само знищуємо могили і пам’ятники” [Relacja policjanta, oprac. G. Motyka, M. Wierzbicki, “Karta”, nr. 24, 1998].

І ще одна цитата, на цей раз зі спогадів вояка 27-ої Волинської піхотної дивізії АК Леона Карловича: “Коли ми наближалися до українських сіл, нам було суворо заборонено розмовляти по-польськи. Ми вдавали їхній загін. (...) Одного разу, коли ми минули село, у якому мешкали українці (...), до нас підійшов український підліток років п’ятнадцяти і став наполегливо проситися, щоб ми забрали його зі собою. Прагне-бо вступити до Української Повстанської Армії. (...) Поручник “Яструб” (...) з ненавистю зиркнув на хлопця. Коли ми знову зупинилися на широкій галявині посеред густих верболозів, а хлопчина й далі не вгамовувався і просив дати йому зброю, поручник коротко перемовився з іншими офіцерами, після чого кивнув головою “Штахеті” і, здається, “Крукові” (...), які схопили неповнолітнього різуну за комір і штовхнули поперед себе.

– Иди! Дістанеш по заслугі! – крикнув котрийсь із них.

Я побачив, що на обличчі українського хлопчини з’явився жах, і відвернувся. (...) Його завели у гущавину верболозів. Невдовзі мені здалося, що прозвучав якийсь звук, так наче хтось плеснув у долоні. (...) Ті, що його супроводжували, незабаром повернулися (коли ми вже рушили), але вони були без хлопця. [Karłowicz, Od Zasmuk do Skrobowa, Opole, 1994, s. 149, 150].

„Выписка из разведсводки штаба соединения партизанских отрядов Камянец-Подольской области” от 1-го июня 1943 года №7 карта 1:100000 хут. Гороховый г. Славута” зазначається: „...В лесах Острожского, Шумского и Мизочского районов националисты активизируют свои действия против немцев.... Польская полиция, находящаяся на службе у немцев, спровоцирована выступить против националистов”.

Загін польської самооборони вибрав місце собі під базу в Острозі у приміщенні колишнього жіночого училища імені графа Блудова (зараз це корпуси НаУОА). Звідси готувалися всі каральні акції, які проводила польська самооборона стосовно українського населення сіл Острозщини.

Інші випадки протистояння на нашій території можна також навести.

7.01.43. Повстанці мали бій з польськими поліціями на хуторі Високий поблизу села Оженин Острозького району. В цьому бою загинув повстанець Подчерук Яків із села Бродівський хутір. [Денишук О. Злочини польських шовіністів на Волині. – Книга перша: Рівненська область. – Рівне, 2003. – С. 76].

У березні 1943 року був арештований бургомістр Острога, його заступник та ще 15 чоловік із міської управи. Всі вони були членами ОУН (б). Їх було заарештовано за те що бургомістр (можливо Шумбарський) дозволив надрукувати листівки в острозькій друкарні для ОУН-УПА Бандери. У листівках були надруковані 10 наказів, виданих командуванням УПА. [Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж-Нью-Йорк-Львів, 1992. – С. 606-607 (Уривок з донесень начальника поліції СД. Берлін 1943 р.)].

Березень 1943 року. Маляри з поляками у кількості біля 70 чоловік прийшли у село Мощаниця грабувати і палити. Неподалік був відділ УПА в силі біля 300 вояків. Зав'язався бій. Були великі жертви у ворога. У цьому бою загинуло 5 повстаців. [Денишук О., Злочини польських шовіністів на Волині. – Книга перша. Рівненська область. – Рівне, 2003. – С. 79].

Бихалець Іван згадує: «На початку літа 1943 року у навколишніх лісах уже діяли відділи УПА. Мій старший брат Мілетій підтримував з повстанцями зв'язок. Він тоді організував у Мізочі «Просвіту» і його німці хотіли заарештувати як члена ОУН.

Одного вечора брат прийшов додому з двома хлопцями – Володимиром Дутком із Будеража та Нікою із Дерманя. Перший працював перекладачем у німецькій жандармерії, другий – секретарем міської управи. Брат попрощався з усіма нами, зі своєю дружиною, і хлопці подалися до повстанців. Братові, як випробуваному членові ОУН і людині бувалій, довірили сотню новобранців. Після кільканедільної муштри його сотня прийняла бойове хрещення у бою з мадярами під селом Білашевим Мізоцького району.

У ті самі часи хлопці, які служили в німецькій поліції, перейшли зі зброєю всі в УПА. Німці тоді створили шуцкоманду з поляків, що повтікали в Мізоч з довколишніх сіл. У складі шуцкоманди було близько трьохсот чоловік. Вони разом із німцями спалили село Святе, де у клуні живцем згоріло 71 чоловік та Залужжя у Дермані, де вбили всіх жителів від старого до малого. І не було такого дня, щоб окупанти не виїжджали в якийсь село і когось не вбили.

Як УПА набрала силу, то вирішила окупантів із Мізоча вибити. Однак ті сподівалися напад, тож довкола міста звели укріплення і ночами добре

пильнували. Повстанці провели розвідку, засікли вогневі точки ворога, потім підтягли гармати і міномети, обстріляли ці точки і повели наступ. Курені Сталевого і Докса штурмували місто зі сходу, півночі і півдня. А курінь Крука прибув із запізненням, його ділянка була із заходу, від цукрового заводу. Але гарнізон, укріплений у панському маєтку (нині там побудували школу-інтернат), не дав змоги Крукові пробитися ні через греблю, ні через воду. Окупанти мали вдосталь набоїв і гранат, а повстанці берегли кожен набій, кожну гранату. Ворожі укріплення повстанці брали з великим трудом.

Здавалося, повстанці ось-ось візьмуть панський маєток і все місто, але тут почало розвиднятися, а зі Здолбунова до ворогів підійшло підкріплення. І повстанці відступили в напрямку Півча і Дерманя. А окупанти осмілилися, почали палити хати, в яких проживали українці – по вулиці Середній, Дерманській, Красній горі, Литовці, Дрищівці. Хто з українців не встиг або не мав змоги втекти, того розстрілювали, кололи багнетами, палили живцем у хатах.

Пригадую, брат Мілетій забіг до нашої хати, попередив, щоб вантажили на віз усе цінніше і їхали у Дермань. І поки ми з середнім братом Петром навантажили, що встигли, на підводу і виїхали на шлях, по нас теж строчив кулемет. Ледве пощастило сховатися за горбком. А мати із коровою пішла долиною через хутір Кам'янку на хутір Клопіт. Над Мізочем закружляли німецькі літаки.

Якщо за цілу ніч бою повстанці втрат майже не мали, то при відході впали трьох важко поранених. Один на вулиці Середній, біля пожежки, другий на городах (де зараз ферми), а третій вже на полях за Кам'янкою, на горбочку. Перших двох окупанти подомордовували, а третього чи то не помітили, чи боялися відійти від Мізоча, щоб його забрати. Увечері повстанці забрали його уже мертвим.

Після цього нападу на Мізоч вороги перестали бути такими зухвалими і вже остерігалися нападати на довколишні села, де влада була всуціль у руках УПА. Люди молотили збіжжя і закопували зерно в землю, у схованки. Німцям не давали жодного пуда.

Пізньої осені того ж 1943 року відбувся другий напад повстанців на Мізоч. Цього разу нашим пощастило більше, бо напад був добре підготовлений. Після невеликої перестрілки повстанці швидко оволоділи містом, захопили багато різного майна, зброї, коней. І що головне – повстанці не понесли ніяких втрат.

Брат Мілетій тоді вранці заскочив додому. На грудях у нього висів новенький шмайсер. А мені із братом він подарував короткого кріса і десять набоїв».

БИХАЛЕЦЬ Іван Євстафійович житель смт Мізоч Здолбунівського району Рівненської області.

13 квітня 1943 року. Німецько-польський загін, який передислоковувався з с. Мирогоща в м. Остріг оточив с. Святе і частину с. Будераж, зігнав до клуні гр. Денисюка 83 дорослих чоловіків. Запалали хати. Запалала і клуня з живими людьми. Крики... Стогін... 72 чоловіки згоріли живцем. 11 громадян були вбиті з кулеметів при спробі вирватися із вогненного пекла. [Інтернет ресурс <http://lib.ukrds.com.ua/index.php?name=Pages&op=page&pid=104>].

Червень 1943 року (кінець). Відділ УПА зробив засідку на автошляху поблизу села Мале Дерев'янче Острозького району на автоколонну з німцями й поляками, які виїхали з Острога. Зав'язався жорстокий бій, у якому противник поніс великі жертви. Із сторони повстанців було вбито 5 чоловік. [Денищук О. Злочини польських шовіністів на Волині. Книга перша. Рівненська область. – Рівне, 2003. – С. 106].

9.07.43. У селі Тайкури Здолбунівського району німці, поляки й мадяри вбили 30 місцевих жителів. Зокрема, поляками вбито й спалено живцем 18 громадян. [ДАРО: Ф. Р-30. – Оп. 2. – Спр. 65.– Арк. 35].

10.07.43. У селі Гільча Здолбунівського району поляками вбито 11 українців. [ДАРО: Ф. Р-30. – Оп. 2. – Спр. 65. – Арк. 12].

24.07.43. Поляки вбили в селі Мізочику Івана Виноградного (1911 р.н.), Савку Наумнюка та Порфирія Мосійчука (1887 р. н.). [ДАРО: Ф. Р-30. – Оп. 2. – Спр. 63. – Арк. 3 зв.].

14.08.43. У селі Стара Мощаниця відділ УПА, відбиваючи напад польської банди, вбив 40 і поранив 16 поляків [Літопис УПА. Т. 2. – Торонто, 1977. – С. 169].

Липень 1943 року. Мадяри з поляками, які стояли в селі Оженин Острозького району, виїхали на грабунок і паління ближніх сіл. Вони спалили декілька хат у селі Стадники, вбили у селі Колесники Гошчанського району українського патріота-художника – Величка Дмитра Сидоровича. [Денищук О., Злочини польських шовіністів на Волині. – Книга перша. Рівненська область. – Рівне, 2003. – С.122].

Липень 1943 року (початок). Мадяри з поляками спалили колонію села Бухарів Острозького району (33 хати) і вбили 33 мирних жителів. У цій кривавій акції злочинну активність проявили місцеві поляки: Францішка Тодор, Францішка Станіслав, Доскоч. [Денищук О. Злочини польських шовіністів на Волині. – Книга перша. Рівненська область. – Рівне, 2003. – С. 122].

Про цей випадок початкового етапу україно-польського протистояння автору розповів один із учасників тих подій: «У нас в селі Бухарів (село

знаходиться на кордоні Острозького та Гоцанського районів) проживали і поляки, і українці. Жили в основному дружно, але коли в 1943 році українська поліція перейшла до лісу, її місце зайняли поліцаї польського походження. Наш відділ УПА складався в основному з вихідців з одного села і, зазвичай, на свята ми приходили до дому на постій. Так сталося і в черговий раз, але коли відділ пішов до лісу, в село навідалися польські поліцаї з Корця в супроводі німців. Родичі поліцаїв вказали на сім'ї тих, хто пішов в УПА і недавно відзначали свято в дома. Поляки за згодою німців одних розстріляли, інших повісили, але знищили всіх, в кого були родичі в українському війську. Дізнавшись про трагедію, що сталася в селі, відділ повернувся назад до дому, де застав тільки трупи своїх рідних. Звичайно, які могли бути почуття в батька, в якого задушили всю сім'ю разом з малолітніми дітьми? Він йшов і вбивав родину свого ворога, сім'я якого проживала по сусідству».

Серпень 1943 р. Відділи УПА «Яреми», «Хмари», «Явора» і чота сотні «Чорноморця» напали на німецький держлігосп (штаатсгут) у селі Милятин Острозького району. Повстанці оточили німців, мадяр, поляків і таджиків (біля 50 німців, 100 поляків, 200 таджиків), які приїхали змолоти нагробоване збіжжя. У результаті бою ворог втратив біля 50 чоловік. Таджики за домовленістю здалися відразу ж в полон. Загинуло два повстанці – вихідці із Східної України. Повстанці розбили держгосп і зерно роздали людям. [Денищук О. Злочини польських шовіністів на Волині. – Книга перша. Рівненська область. – Рівне, 2003. – С. 131-132].

Вересень 1943 року. Німці з поляками приїхали у село Білашів і вбили декількох мешканців села. [Денищук О. Злочини польських шовіністів на Волині. – Книга перша. Рівненська область. – Рівне, 2003. – С. 288].

3.09.43 р. прибуло в с. Тесів (р-н Остріг) 18 автомашин СС-ів. Вони спалили 14 господарств, школу, кооперативу й церкву. Це мала бути відплата за 3-ох убитих в тому селі німців.

20.09.43. Відділи «Сторчана» і «Довбенка» напали на село Грем'яче Острозького району, де поляки з німцями хотіли змолотити нагробоване збіжжя. Зав'язався бій. У результаті бою було знищено біля 50 поляків. Через деякий час німцям надійшла підмога, повстанці відступили. Серед повстанців було вбито 2 чоловіки. [Денищук О. Злочини польських шовіністів на Волині. – Книга перша. Рівненська область. – Рівне, 2003. – С. 138].

Жовтень 1943 р. Бій у селі Болотківці. «Був ранок. Веселе і гаряче сонце обдавало своїм гострим промінням широкий шлях, що в'юном повився ген-ген серед розкішних ланів золотистого жита, дозріваючої пшениці і шовкових ячменів.

Я ішов твердим кроком і любувався нивами, багатством рідної землі. Якраз у цей погожий ранок двома автами в село Болотківці прибуло дев'ять німаків і чотири ляхи, які мали заставити селян везти в місто сіно. «Погосподарювавши» в селі, ці панки арештували трьох «підозрілих» осіб. Десь коло полудня «непрохані» гості верталися назад.

На віддалі двох кілометрів від села їх зустріли градом куль наші друзі. Цей несподіваний напад смертельно налякав бандитів, і вони панічно, деякі навіть без зброї, кинулися тікати.

Проїшло трохи часу. Німаки залягли біля шляху у вівсі і відкрили вогонь. У цей момент наші друзі пішли в наступ проти бандитів. Загнали кулемети, заговорили кріси. Боротьба велася недовго. Наші кулі не летіли не дармо. Звільнено арештованих хлопців з того ж села, спалено вантажне авто, одинадцять бандитів убито, а одного живим взято в полон.

У наші руки попало непошкоджене легкове авто, два кулемети, тринадцять крісів, п'ять пістолів і багато амуніції. Ніч пройшла спокійно.

На другий день німаки, зібравши чималу силу, хотіли забрати свої трупи. Але знову сталося так, як і повинно було статись. Ми, як і першого разу, привітали розбійників вогнем. І знову тринадцять бандитів пішло на той світ». А. БУРЕВІЙ. (Журнал «До зброї» – видання Політичного відділу УПА, р. 1, ч. 4, жовтень 1943 р.)

1.10.43 р. в с. Точивики Острозького району був бій відділу української збройної самооборони з загоном німців, що приїхали грабувати у населення, харчові продукти. В бою згинуло 21 німців, 3 було ранених, 5 попало в полон, а решта втекла. [До зброї. Видання Політичного відділу УПА. – Р. 1, ч. 4, жовтень 1943 р.]

Жовтень 1943 р. Теренова чота УПА прийняла вогнем німців, що приїхали грабувати село Хорів Острозького р-ну. В бою вбито одного німця. Здобуто 3 рушниці. По українській стороні був один стрілець убитий і 1 ранений. [Літопис Української Повстанської Армії. Том 2. – Торонто, 1990].

10.10.43 р. до сіл Карпилівка, Верхівськ, Ясениничі та Кривичі приїхало біля 150 озброєних німців з метою стероризувати населення. Всього вбили 6 осіб, між ними районного шкільного інспектора, арештували 8 осіб, спалили хату й клуню. Того ж дня німці спалили ціле село Олешів за те, що хтось підложив міну під товарний потяг недалеко села. [Літопис Української Повстанської Армії. Том 2. – Торонто. – 1990].

12.10.43. Німці з поляками повністю спалили село (біля 90 хат) Грем'яче Острозького району, вбили і спалили біля 100 мирних жителів. В Урочищі «Міжгори» поблизу села було спалено живцем у клуні 60 осіб, серед них діти і старі. Окрім цього бандити зловили для відправлення на

підневільні роботи до Німеччини біля 80 чоловік. [Денищук О. Злочини польських шовіністів на Волині. – Книга перша. Рівненська область. – Рівне, 2003. – С. 145-147].

12.10.43. Німці з поляками спалили повністю село Грозів (біля 200 хат) вбили і спалили десятки людей. [Денищук О. Злочини польських шовіністів на Волині. – Книга перша. Рівненська область. – Рівне, 2003. – С.147].

12.10.43. Німці з поляками повністю спалили село Михалівка Острозького району загинуло 56 мирних жителів. У цій кривавій акції активну участь брали поляки, мешканці села Гремяче: Красніцький, брати Михалевички. [Денищук О. Злочини польських шовіністів на Волині. – Книга перша. Рівненська область. – Рівне, 2003. – С.148-150].

13.10.43. Німці з поляками приїхали з міста Острога до села Точивики. Вбили 4 жителі (сім'ю священника Бобровницького). [Денищук О., Злочини польських шовіністів на Волині. Книга перша. Рівненська область. – Рівне, 2003. – С. 150].

14.10.43. Німці з поляками повністю спалили село Білашів Острозького району і вбили біля 50 мирних жителів. У цій акції брав активну участь поляк Зелінський, мешканець цього ж села, який пізніше був знищений повстанцями. [Денищук О. Злочини польських шовіністів на Волині. – Книга перша. Рівненська область. – Рівне, 2003. – С. 289].

Жовтень 1943 р. Німці з польською поліцією приїхали з облавою на село Точивики. Між селами Велике Деревянче і Точивики вони були оточені відділом УПА. Зав'язався бій, у якому багато гітлерівців було знищено. [Денищук О. Злочини польських шовіністів на Волині. – Книга перша. Рівненська область. – Рівне, 2003. – С. 160].

Жовтень 1943 року (початок). Німці з поляками приїхали у село Михалівка і забрали збіжжя на полях українців. Тоді велику активність у цій грабіжницькій акції проявили полячки: Красніцька Софія і Красніцька Леоніда. [Денищук О., Злочини польських шовіністів на Волині. – Книга перша. Рівненська область. – Рівне, 2003. – С. 160].

Жовтень 1943 року. Два повстанці напали на групу німців з поляками в урочищі «Березняки» поблизу села Попівці Острозького району, які приїхали грабити. У результаті бою двох грабіжників було вбито, а решта розбіглося. [Денищук О. Злочини польських шовіністів на Волині. – Книга перша. Рівненська область. – Рівне, 2003. – С. 160].

Жовтень 1943 року. Польські поліцаї наскочили на село Вілія Острозького району, вбили дві людини і поранили і мирного жителя. Бандити пограбували село (забрали 70 корів, більше 100 свиней, 150 овець) і спалили більше 230 хат. [Денищук О. Злочини польських шовіністів на Волині. – Книга перша. Рівненська область. – Рівне, 2003. – С. 162].

Жовтень 1943 р. Гітлерівці й поляки, які відзначалися особливою жорстокістю замордували 500 жителів сіл: Білашів, Галівка, Грозів, Грозівський Корчунок, Грем'яче, Грем'яцькі хутори, Завидів, Лючин, Михалівка, Новомалин, Озера, Попівці і Точевики. [Сергійчук В. Трагедія Волині. – 2003. – С. 119].

«Осінь 1943 р. значилась також новою великою терористичною акцією німецьких окупантів проти УПА. Цим разом її очолював – СС обергрупенфюрер і генерал поліції – Прицман, але методи залишились старі: примітивна пропаганда, жакливі терористичні акції палення сіл і вбивання людей, масові розстріли українських політичних в'язнів і закладників, бомбардування й обстрілювання сіл з літаків та мілітарні акції проти УПА. Дня 12-15 жовтня відбулась велика терористична акція в Остріжчині, що охопила 16 різних сіл (м. і. Білашів, Грозів, Грем'яче, Точевики, Завидівка, Лучин, Новомалин і інш.), в яких спалено багато хат і вбито сотні людей. Острізький крайсландвірт виправдував цю акцію підтримкою, яку ці села надавали для УПА. «Села, що дають притулок бандам, не представляють для нас жодної вартости й можуть бути знищені», писав крайсландвірт у своєму заклику до населення». (Історія Українського Війська. Друге доповнене видання. – К.: – «Панорама», 1991. – С. 45-47).

«Вночі з 29-30 жовтня м. р. до Української Повстанчої Армії перейшов зі Здолбунова відділ азербайджанців у складі 160 чоловік з повним вирядом та озброєнням. Ця подія викликала радісні настрої, як серед українських, так і азербайджанських відділів УПА, які щиро вітали своїх земляків.

Наступного дня уранці в поблизьке село Гочівк(а), Острізького району, приїхала сотня німців, щоб своїм диким звичаєм погуляти. Заки повідомлено наші відділи, німці встигли вже гаразд погуляти, й пограбивши населення, від'їхали. Однак незабаром забаглося їм знов погуляти в тому ж селі. На цей час приїхав сам лядвірт з сотнею добре одягнених та озброєних молодих летунів. Але тут їм не пощастило. Не встигли ще як слід «розгосподарюватись» біля селянського добра, як наша чота і дві азербайджанців вдарили на них і змусили їх до втечі.

Хорообрі азербайджанці, бачучи перед собою зненавидженого ворога, з великим завзяттям ішли до бою і своїм героїзмом додавали охоти деяким нашим молодим бійцям, які вперше були в бою.

Дорого коштувала та прогулянка: 50 лягло трупом, кільканадцять було поранених, а двадцять німецьких «героїв» врятувалось втечею. Попав тут і лядвірт. Населення радісно витало повстанські відділи, радіючи дружніми відносинами та спільною боротьбою азербайджанських та

українських відділів проти німецького загарбника». [До зброї. – Видання Політичного відділу УПА. – Р. 1, ч. 4, жовтень 1943 р.]

У листопаді ц. р. відділи УПА зайняли районне місто Мізоч на Остріжчині й тримали його цілу добу. Знищено багато німців. Здобуто 150 крісів, багато амуніції та іншого воєнного матеріалу. У бою за місто героїськи бився по боці українських повстанців – відділ азербайджанців. [Підпільна газета «За самостійну Україну», ч. 9, 10 грудня 1943 р.]

5.11. Німці з поляками спалили село Бушу Мізоцького району, вбили там, 4 підпільників, 4 мирних жителів і 2 азербайджанців. [Літопис УПА. (Нова серія). – Київ-Торонто, 1992. – Т. 2. – С. 450].

«6.11.43 року О десятій годині 4 авта та 10 кінотників німців, козаків (російських) та ляхів наїхали на село Бушу район Мізоча і спалили її. Друга група в числі біля 100 кінотників і частина піших пішли в напрямі Суйна де спалили дві хати, награбувавши всякого добра повернулися до Мізоча. З ними співдіяв літак.

8.11.43 р. 3 Мізоча виїхав відділ німців поляків та поліцаїв східняків понад 200 осіб. Їхали фірманками і верхи. Переїхали через село Дермань, декого пограбували вбили 4 особи двох поранили і від'їхали до села Верхів. В Верхові забрали одну свиню і поїхали в напрямку села Хорів. Не доїжджаючи до села Хорів під лісом, кіннота окружила хату лісника в якій відбувалася підрайонові відправа, на якій були присутні 11 осіб, з котрих один вспів втекти, а 10 осіб вбито. Цей відділ заквартирувався в с. Хорові по хатах, а 9.11.43 р. виїжджаючи із села Хорова награбували харчових продуктів та поїхали у напрямку Здолбунова. По дорозі заїхали в с. Вишеньки, спалили господарство станичного цього села, його брата та одного зв'язкового і поїхали на Здолбунів». [Денишук О. Злочини польських шовіністів на Волині. – Книга перша. Рівненська область. – Рівн, 2003. – С. 299].

7.11.43 р. Німці з поляками пограбували село Карпилівку, спаливши при цьому 3 хати [ЦЦАВОВУ: Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 59. – Арк. 125].

8.11.43 р. До с. Більмаж (зараз частина міста Острога) прибули німці з поляками та пограбували хати тих господарів з котрих члени сім'ї пішли до УПА. [Денишук О. Злочини польських шовіністів на Волині. – Книга перша. Рівненська область. – Рівне, 2003. – С. 199].

13.11.43 р. О двадцятій годині через село Озірко їхало понад 5 фір німців та 100 осіб піхоти німців, поляків, та східняків з Мізоча в напрямі Дерманя. На Озірку застрілили трьох повстанців. Приїхавши в Дермань почали палити в центрі села монастирські будинки та спалили біля 100 господарств. Під час акції в Дермані вбито 4 особи. На другий день від'їхали до Мізоча. [Денишук О. Злочини польських шовіністів на Волині. – Книга перша. Рівненська область. – Рівне 2003. – С. 299].

13.11.43 р. Німці й поляки напали на село Дермань II Здолбунівського району, де спалили 60 господарств, убили 6 і поранили 3 мирних жителів [Літопис УПА. (Нова серія). – Київ-Торонто, 1999. – Т. 2.– С. 450].

«Німецьке командування пробує прийти німецьким поліційним частинам на допомогу і висилає для ліквідації УПА на Волині й Поліссі дивізію війська, що складалася з полку СС-ів, двох полків мадярів, полку козаків і відділу німецької жандармерії. Та це підприємство скінчилося повною невдачею. Зручно маневруючи повстанчими відділами, командування УПА застало німців розділити дивізію на менші боєві частини, а тоді в низці боїв нанесла УПА тим частинам нищівні удари. Так, наприклад, в бою під Вербами згинуло 120 німецьких вояків, біля села Шумське – 30, в Острозі – 32, в Мізочі – 11. Мадярські полки розлетілись зовсім, а частина козаків перейшла до УПА». [Мірчук П. Українська Повстанська Армія 1942-1952. – Мюнхен, 1953. – С. 41-42].

2.12. Відділ Цимбала зробив наскок на Нове містечко – Остріг, знищивши 4 польські пункти і забравши багато майна. [Літопис УПА. (Нова серія). – Київ-Торонто, 1999. – Т. 2. – С. 357].

23.12. Під час відбиття бандитського нападу на село Мізочик чота УПА вбила 3 поляків [Літопис УПА. Нова серія. – Київ-Торонто.– Т. 2.– С. 470].

27.12. Курінь Ясена знищив польську колонію Вітольдівку (Оженин), де вбито кільканадцять осіб. Втрати українських повстанців – 4 вбитих і 2 поранених. [Літопис УПА. Нова серія. – Київ-Торонто. – Т. 2. – С. 357].

18.01.44 р. Німці з поляками розстріляли у селі Оженин Острозького району 6 мирних жителів: Савича Солов'я Петровича (35 років), Савич Устину (60 років), Бернадського Кузьму Матвійовича (21 рік), Алексюк Марію (65 років), Федорець Галину (13 років), Дмитрука Володимира Оксентовича (10 років). Крім цього бандитами було вбито багато мирних жителів з інших сіл, ще більше було поранено. [Денищук О. Злочини польських шовіністів на Волині. – Книга перша. Рівненська область. – Рівне, 2003. – С. 254].

Давній міжнаціональний конфлікт поляків і українців, що поглибився втручанням гітлерівців і більшовиків, призвів до трагічних наслідків обох народів. Відбувалися відплатні збройні акції з обох сторін польсько-українського характеру. Звірськими були спільні каральні дії проти мирного населення німців і поляків. Василь Семенович Давидов згадує: «В той час (період) мені було 15-16 років. Я був свідком тих подій на території с. Оженин. А мій батько, Давидов Семен Іванович, 1904 року народження, вів щоденник. Ось окремі епізоди з щоденника:

Мовою оригіналу: «... 1943 р. 11 серпня. Спалено хутори с. Оженин і с. Бродів німцями і поляками (щуцманами):

1. Федора Савича спалено хату і клуню;
  2. Миколайчука Івана: хата і хлів, замордували його дочку Софію і вкинули в вогонь;
  3. Василюка Панаса: спалено хату, клуню і вбили коня. Самого Панаса щуцмани хотіли спалити в огні живцем, але він був настільки міцним, що чотири щуцмани не могли з ним справитись. Тоді поляки його застрелили і тіло вкинули у палаючу хату;
  4. Дулевич Ганни згоріла хата;
  5. Михалюка Оверка хата і клуня;
  6. Фурманець Мелашки спалено хату;
  7. Болтович Марію живу вкинули у вогонь.
- Був страшний пожар...

18 листопада 1943 року села палили венгри, без німців і поляків. Ніхто не загинув, бо завчасно, заховались по лісах”.

В книзі „Трагедія Волині” В. Сергійчука наводяться факти: „27 грудня 1943 року курінь Ясеня знищив польську колонію Вігольдівку, де вбито кільканадцять осіб. Втрати українських повстанців – 4 вбитих і 2 поранених”. В організації самооборони хутора Вігольдовка у 1943-1944 роках брав участь ксьондз місцевого костелу Габріель Банась. Він займався організацією доставки фуражу, одягу, продуктів.

Наближався січень 1944 року. Повертався фронт. В щоденнику С. І. Давидова записано: „1944 рік, 18 січня. Німці з венграми відступили в сторону Здолбунова. Люди с. Оженин і навколишніх сіл розпочали забирати додому зерно з німецьких складів. О годині 11 дня із сторони Тайкур-Новосілок приїхали чотири бронемашини і одна грузова машина німців з поляками. Без усякого попередження почали стрілянину по людях. Загинуло шість осіб: 1. Савіч Соловей Петрович; 2. Савіч Устина; 3. Бернацький Кузьма (21 рік); 4. Алексіук Марія; 5. Федорець Галя (13 років); 6. Дмитрук Володимир (10 років). Багато людей загинуло з інших сіл, ще більше було поранено. Під час стрілянини люди намагались заховатись. Хто сховався в клуню чи хлів, польсько-німецька банда підпалювала будинки”.

Савич Антоніна Степанівна, 1930 року народження, згадує: ”18січня 1944 рік. Зранку було тихо. Люди йшли до церкви. А потім десь появились німці і поляки. Стрілянина. Село горить. Люди біжать до лісу. Жінки боялися, що підпалять церкву і пішли, по сусідству, до одного господаря – Бернацького Матвія. Його син Кузьма в цей час спав у хаті. До хати вбіг німець і запитав: ”рус партизан”. Моя мама, Савич Устина, сказала, що нема нікого. Кузьма вибіг, і хотів втекти через двір сусіда Савича Петра. Але його наздогнала німецька куля. Німець повернувся

у хату і застрелив мою маму. Її на драбині принесли додому. Мене послали в ліс, до дядька Кузьми, щоб зробив домовину. Коли переходила залізницю, почула навколо себе свист, то стріляли з бронепоезда. Але коли побачили, що дитина, припинили обстріл. Дядько Кузьма не зміг прийти, тому, що німці вбили його тещу. Домовину зробили вдома. Того дня було вбито восьмеро людей.

19 січня. Стрільянина стихла. Вісім домовин, на санчатах, привезли до церкви. Відправи не було. Вбитих неможливо було поховати через обстріли бронепоезда, що курсував по залізничній колії. Люди тиждень копали могили. До поховання труни стояли у церкві”.

Після перших локальних конфліктів весною 1943 року, розгорнулася справжня війна на винищення один одного. Польська поліція разом із загонами польської самооборони, а також паралельно з підрозділами Армії Крайової та польсько-більшовицьких загонів знищували українські села, спалюючи хати та вбиваючи мирне населення. Командування УПА у відповідь запропонувало полякам залишити села і перебраться до міст, де контроль здійснювала польська поліція. Якщо поляки не переселялися, – їх знищували.

За період з початку 1943 по початок 1944 років на території району поляками разом із німцями було вбито приблизно 750 чоловік.

Спалили села: Білашів, Грозів, Грем’яче, Точевики, Завидів, Новомалин, Галівка, Грозівський Корчунок, Гремяцькі хутори, Лючин, Михалівка, Озера, Попівці, Точивики, Вілія, Буша, Тесів, колонію села Бухарів, Дермань із Залужжям. Тільки з 12 по 15 жовтня 1943 р. на Острожчині було спалено 16 сіл.

В свою чергу упівцями було спалено дві польські колонії Вітольдівка (біля Оженина) та Гурби (Здолбунівський район).

Звичайно, помста – це не виправдання. Але треба врахувати, що то була війна і кожен хотів жити. Крім того, Українська Повстанська армія воювала на своїй етнічній території, захищала свою родину, свою землю. Поляки ж за всю історію співіснування українського та польського народів майже завжди виступали як гнобителі українського народу, української церкви та української культури.